

УДК 340.13

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ ІМУНІТЕТІВ CLASSIFICATION OF THE LEGAL IMMUNITIES

Ткаля О.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ВСП «Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена систематизації правових імунітетів. Надано класифікацію правових імунітетів: на підставі домінуючих ознак предмета правового регулювання; за суб'єктами, щодо яких імунітети застосовуються; на підставі природи та характеру функцій, які здійснюються правовими імунітетами; залежно від їх змісту; на підставі особливих ознак об'єктів, які забезпечують правові імунітети.

Ключові слова: правові імунітети, класифікація, матеріально-правовий імунітет, процесуально-правовий імунітет, державний імунітет, міжнародний імунітет.

Статья посвящена систематизации правовых иммунитетов. Представлена классификация правовых иммунитетов: на основании доминирующих признаков предмета правового регулирования; по субъектам, в отношении которых иммунитеты применяются; исходя из природы и характера функций, которые присущи правовым иммунитетам; в зависимости от их содержания; на основании особых признаков объектов, которые охраняют правовые иммунитеты.

Ключевые слова: правовые иммунитеты, классификация, материально-правовой иммунитет, процессуально-правовой иммунитет, государственный иммунитет, международный иммунитет.

The article covers an issue of systematization of the legal immunities. Here was represented the classification of the legal immunities: under authority of prevailing features of the subject of the legal regulation; the subjects for which the immunities are applied; proceed from the nature and character of the functions that are inherent of the legal immunities; depending on their content; under authority of the special features of objects that protect the legal immunities.

Key words: the legal immunities, the classification, the substantive immunity, procedural immunity, the sovereign immunity, the international immunity.

Постановка проблеми. Правові імунітети являють собою інструментальну цінність як регуляторів суспільних відносин виключно за умови визначення обсягів та порядку їх реалізації в процесі регулювання суспільних відносин, що виникають під час здійснення зазначеними в законі суб'єктами публічних функцій. Зміст, сфера дії, галузева належність та інші властивості правових імунітетів свідчать про їх різноманітність проявів не тільки на нормотворчому рівні, але і в процесі реалізації права.

У теоретичних дослідженнях склалося певне уявлення, яке досить скорочено можна визначити так: якщо правове явище характеризується різноманітністю форм або проявів, то таке явище підлягає класифікації, яка дозволяє, по-перше, порівняти різні погляди на правове явище з метою обрання того, що є найбільш доцільним з урахуванням спрямування дослідження; по-друге, створює підстави для уніфікації правових категорій; по-третє, забезпечує визначення практичної значущості; по-четверте, дозволяє визначити фактори, які забезпечують цілісність досліджуваної системи. Таким чином, проведення класифікації правових імунітетів дозволить охарактеризувати різноманітні зовнішні форми проявів зазначеного правового вилучення, що, у свою чергу, створить підґрунтя для реалізації однієї із цілей дослідження – визначення дефініції й адитивних ознак правових імунітетів.

Класифікація в юриспруденції – це особливий вид поділу або система мерологічних або таксономічних поділів. Крім того, класифікація (від латинських «разряд» і «робити») являє собою поділ предметів, явищ і понять за відповідними класами залежно від їх загальних ознак (віднесення до роду, виду, відділу) [1, с. 83]. Таким чином, метою здійснення класифікації щодо правових імунітетів дасть можливість розкрити внутрішні зв'язки між положеннями норм права, які орієнтовані на звільнення певних осіб від виконання загальних обов'язків, від юридичної відповідальності, створюють особливі підстави для спеціальної юрисдикційної діяльності або звільняють певних суб'єктів процесу від виконання обов'язку давати показання.

Стан дослідження. Ступінь розробленості проблеми класифікації правових імунітетів визначають праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі юриспруденції. Серед них слід відзначити теоретичні дослідження таких науковців, як О. В. Брильов, С. І. Волокотруб, А. Ф. Крижанівський, О. В. Малько, Ю. М. Оборотов, П. М. Рабинович, В. І. Руднев, О. Ф. Скакун, С. Ю. Суменков, М. В. Цвік, Ю. А. Юшкова та інших.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність класифікацій, які пропонуються як теоретиками, так і представниками галузевих юридичних наук, визначається різноманітністю підстав для їх проведення. Однак, виходячи з багатоаспектності значення класифікацій, необхідно обмовитися, що аналіз систематизації проявів правових імунітетів у межах цього дослідження буде здійснюватися з урахуванням їх значущості в процесі регулювання суспільних відносин, тобто акцент буде ставитися саме на практичній доцільності використання класифікації, її інструментальній необхідності.

Враховуючи міжгалузевий характер правових імунітетів, досить слушною є класифікація цього виду правових вилучень на підставі домінуючих ознак предмета правового регулювання. При такому підході можна визначити правові імунітети:

- у міжнародному праві, які знаходять своє відображення в забезпеченні особистої недоторканності дипломатичного й адміністративно-технічного персоналу ди-

пломатичних представництв і консульських установ, глав держав, урядів, міністрів закордонних справ; застосуванні імунітету від юрисдикції судів країни перебування як на державному рівні, так і їх представників;

- у конституційному праві забезпечується імунітет посадових осіб, які здійснюють публічні функції глави держави, депутата представницького органу держави й органів місцевого самоврядування, судопровадження у правових спорах, а також передбачається особливий порядок притягнення зазначених осіб до юридичної відповідальності;

- у кримінальному праві забезпечується імунітет шляхом звільнення окремих категорій осіб від кримінальної відповідальності за вчинення протиправного, кримінально-каранного діяння як гарантія здійснення міжнародних, державних та громадських функцій публічного характеру;

- в адміністративному праві передбачається звільнення від адміністративної відповідальності суб'єктів, наділених імунітетом за вчинення протиправного діяння у сфері здійснення функцій державного управління;

- у цивільному праві правові імунітети полягають у наданні юридичної можливості звільнити особу від виконання передбачених законом загальних цивільно-правових обов'язків;

- у кримінально-процесуальному праві правовий імунітет використовується у формі імунітету свідка, а також особливого порядку, викликаного здійсненням публічних функцій, застосування примусових заходів і проведення слідчих дій [2, с. 13].

Зазначений підхід, крім безумовної позитивності, що знаходить свій прояв в орієнтаційному значенні такої класифікації, яка дозволяє встановити галузеву належність того чи іншого виду правового імунітету, має й окремі недоліки, одним із яких, найбільш вагомим є відволікання від визначення загальної юридичної природи правових імунітетів, що автоматично впливає на ступінь узагальнення здійснених досліджень окремих видів правових імунітетів на підставі їх галузевої належності. За такого підходу до класифікації правових імунітетів значно зменшується ступінь узагальнення, допускається обмежений погляд на правові імунітети виключно з позиції галузевої належності. Крім того, нівелюються можливості застосування імунітетів одного виду в процесі застосування норм різних галузей права. Так, наприклад, правовий імунітет глави держави передбачається нормами конституційного права в процесі виконання покладених повноважень національним законодавством у межах держави і нормами міжнародного права в процесі виконання зовнішніх, представницьких функцій держави. Відповідно, галузевий підхід не дає можливості уявити загальну картину належності правових імунітетів окремим суб'єктам права, визначити обсяги правових виключень, наданих таким суб'єктам.

Саме для вирішення завдань, які не можуть бути розв'язані за рахунок поділу правових встановлень відповідно до галузей права, в яких вони визначаються, пропонується класифікація правих імунітетів за суб'єктами, щодо яких імунітети застосовуються. В. І. Руднев пропонує виділяти такі види імунітетів: 1) професійні – імунітет Президента, депутата, судді, прокурора; 2) особисті – родичі особи, яка притягується до юридичної відповідальності; 3) змішані – священнослужителі, адвокати [3, с. 16].

Зазначений підхід до класифікації правових імунітетів на підставі особливих ознак суб'єктів, які наділені правовим імунітетом, не можна назвати вдалим, оскільки автором повністю ігнорується можливість застосування

правових імунітетів до колективних суб'єктів, зокрема юридичних осіб (держава, дипломатичні представництва та консульські установи). Крім того, не зовсім коректними виглядають зазначені класифікаційні групи, оскільки автором використовуються різні рівні узагальнення. Так, особисті правові імунітети мають родовий, по відношенню до професійних правових імунітетів, характер, які є видом особистого імунітету. За таких підстав виділення змішаного виду правових імунітетів втрачає будь-який сенс, оскільки вид априорі є частиною родового поняття і за своєю природою має змішаний характер. До позитивних моментів наведеної класифікації слід віднести те, що автор поширює правові імунітети виключно на суб'єктів права, визнаючи виключно особовий характер правових виключень цього виду. На відміну від Ю. О. Юшкової, яка пропонує виділяти: імунітет держави (судовий імунітет, імунітет від попереднього забезпечення цивільного позову, імунітет від примусового виконання судових рішень); імунітет власності держави, який поширюється як на державну власність, яка використовується у дипломатичних зносинах, так і на іншу державну власність; імунітет дипломатичних і консульських установ держави; імунітет співробітників представництв і консульських установ; імунітет Президента; імунітет суддів; Уповноваженого з прав людини; імунітет Голови Рахункової палати [2, с. 13]. При такому підході визнається самостійний характер майнових (речових) правових імунітетів (власність держави), що є недопустимим з огляду на визнання виключно суб'єктного характеру правових імунітетів, деякі внутрішні форми якого поширюються на речовий світ, але тільки за умови використання предметів цього світу в процесі здійснення публічних функцій, що можливо виключно за умови діяльності суб'єкта, а не обігу речей. До позитивних моментів наведеної класифікації слід віднести поширення автором правових імунітетів на юридичних осіб (імунітет дипломатичних і консульських установ держави), а також спробою визначити повний перелік осіб, які наділені відповідно до російського законодавства правовим імунітетом, однак при цьому автор обмежується виключно посадовим становищем суб'єктів права, ігноруючи імунітет, який надається у зв'язку із здійсненням публічних громадських функцій.

Функціональний характер правових імунітетів підкреслюється застосуванням їх класифікації на підставі природи та характеру функцій, які здійснюються правовими імунітетами. Так, більшість науковців погоджується, що застосування правових імунітетів знаходиться у прямій залежності від виконання суб'єктом міжнародних, державних і громадських функцій [4, с. 114]. Імунітет, який надається для здійснення міжнародних функцій (далі – міжнародний імунітет), базується на принципі поваги державного суверенітету і рівноправ'я всіх держав і виражається у гарантуванні ефективного представництва держави у міжнародних відносинах, оскільки «привілеї й імунітети надаються не для вигод окремих осіб, а для забезпечення ефективного функціонування дипломатичних представництв як органів, що представляють держави» [5, с. 365] та міжнародних організацій.

Імунітет, який надається у зв'язку із здійсненням державних функцій (далі – державний імунітет), виключно тим посадовим особам, які виконують найбільш вагомі і значущі державні повноваження. Державний імунітет спрямований на забезпечення ефективної і безперешкодної діяльності посадових осіб, які забезпечують функціонування всього механізму державної влади. Державним імунітетом наділяється Президент України як глава держави і гарант суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України); народні депутати України, які представляють український народ (ст. 1 Закону України «Про статус народного депу-

тата України» [1, с. 87]) і забезпечують діяльність єдиного органу законодавчої влади України – Верховної Ради України; судді, які є арбітрами у спорах про право і представляють єдиний орган державної влади, на який покладається обов'язок здійснення правосуддя в Україні тощо. Аналіз тільки зазначених суб'єктів, які наділені державним імунітетом, дозволяє зробити висновок, що наділення суб'єкта ознаками правового імунітету не залежить від призначення чи обрання на посаду у той чи інший спосіб (Президент України, народний депутат обираються народом, а суддя призначається Президентом України вперше, а обирається Верховною Радою України безстроково). На перший план виходить функціональність правового імунітету, який вказує на здійснення найбільш вагомих, значних функцій під час виконання представницької (Президент України, народний депутат) і судової діяльності.

Громадська функція правового імунітету виражається у забезпеченні здійснення окремими особами суспільно-корисної діяльності публічного характеру, такої як участь громадян як кандидатів (імунітет від виконання службових обов'язків) й уповноважених представників кандидатів (імунітет від виконання службових обов'язків без збереження заробітної плати) на пост Президента України; участь особи як свідка з метою встановлення істини у справі тощо. Особливу увагу необхідно звернути на те, що хоча політична функція і є своєрідним плацентарним зв'язком між громадською і державною функціями, правові імунітети політичного характеру не виділяються, що є абсолютно обгрунтованим і доцільним із позицій функціональної парадигми імунітетів у праві. Близьким до зазначеного слід визнати й поділ правових імунітетів на державний імунітет і міждержавний, залежно від місця його реалізації. У свою чергу, пропонується виділяти три види державного імунітету:

- судовий імунітет, який полягає у невідповідності однієї держави судам іншої держави («рівний над рівним не має юрисдикції»). Без згоди держави вона не може бути притягнута до суду іншої держави. При цьому немає ніякого значення, у зв'язку з чим чи з якого питання намагаються притягнути державу до суду;

- імунітет від попереднього забезпечення позову, який полягає у тому, що не можна в порядку попереднього забезпечення позову застосовувати будь-які забезпечувальні заходи щодо державного майна без згоди самої держави, власника цього майна;

- під імунітетом від виконання судового рішення розуміють неможливість без згоди держави виконати у примусовому порядку судові рішення, винесене проти неї [6, с. 4].

Міждержавний імунітет застосовується в процесі діяльності «наддержавних» установ і організацій, діяльність яких, у тому числі і за рахунок правових імунітетів, забезпечується міжнародними договорами, як правило, багатостороннього характеру, тому в теорії міжнародного права такий вид імунітетів інколи характеризується як «конвенціональний імунітет». Міжнародний імунітет, у свою чергу, поділяють на *ratione personae* – персональний імунітет і *ratione materiae* – імунітет матеріальний, причому останній вид імунітету спрямовується на захист глав держав та інших високопосадових осіб від кримінального переслідування за діяння, які вони вчинили як офіційні представники держави протягом терміну своїх повноважень. У свою чергу, *ratione personae* має процесуальну природу й полягає у накладенні заборони на будь-яке кримінальне переслідування на час, доки особа займає відповідну посаду [7, с. 38]. Фактично аналогічний підхід до визначення підстави для класифікації використовує С. Волкотруб, який пропонує виокремити два види правових імунітетів: 1) імунітети (недоторканність) окремих категорій посадових осіб в Україні; 2) імунітети представників і представництв іноземних держав і міжнародних організацій [4, с. 123].

Зазначенні класифікації набувають особливого теоретичного значення за умови визнання функціонального характеру правових імунітетів, однак їх практична доцільність є досить обмеженою, оскільки функції імунітетів розкривають природу підстав для їх нормативного визначення, пояснюють цілі їх встановлення, але не відповідають на питання про порядок застосування відповідних правових положень.

У юридичній літературі на підставі особливих ознак об'єктів, які забезпечують правові імунітети, пропонується поділити останні на: особисту недоторканність; недоторканність службових, житлових приміщень і приватних резиденцій, недоторканність майна, транспортних засобів і засобів зв'язку, службового листування, архівів та інших документів; імунітет свідка [7, с. 126], імунітет бюджету країни [2, с. 13]. Недоліком зазначеної класифікації слід визнати невідповідність визначеної підстави для класифікації і тією роллю, яку відіграють зазначенні цінності матеріального характеру. Зазначені предмети матеріального світу, як носії правового імунітету не можна визнавати об'єктами правових імунітетів. Вони відіграють роль предметів, на які поширюється недоторканність окремих осіб, наділених правовим імунітетом, і тому не можуть розглядатися як такі, що протистоять суб'єкту, тобто не можуть розглядатися як об'єкти. Об'єкти правових імунітетів знаходяться у сфері додаткового, порівняно із загальними правилами, гарантування недоторканності життя, свободи, честі та гідності особи, її майна, свободи листування, вільного пересування, обрання варіантів власної поведінки, що може як відповідати правовим заборонам, так і суперечити їм. Зазначені об'єкти правових імунітетів мають соціальну цінність і не завжди мають матеріальне вираження, що дає підстави характеризувати їх саме як об'єкти, а не предмети правових імунітетів. Крім того, особиста недоторканність не може розглядатися як вид правового імунітету, а є його змістовною формою, тією юридичною можливістю, яка поряд з іншими формами, такими як індемнітет, імунітет свідка, юрисдикційний імунітет, утворює інститут правового імунітету.

Особливої уваги вимагає до себе класифікація правових імунітетів залежно від їх змісту, на підставі чого можна поділити правові імунітети на матеріально-правові та процесуально-правові. Правовий імунітет визначається нами як юридичне вилучення, у межах якого особа, наділена спеціальними ознаками, пов'язаними із здійсненням міжнародних, державних, і громадських функцій, звільняється від виконання окремих юридичних обов'язків, від юридичної відповідальності або інших примусових заходів та забезпечує особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності. Тому його зміст вказує на два самостійних види правових виключень, де за першим – звільнення від виконання юридичних обов'язків, звільнення від юридичної відповідальності або інших примусових заходів – слід визнати матеріально-правову, а за другим видом – особливий порядок притягнення до відповідальності – процесуально-правову природу. Висновок про існування двох зазначених видів правових імунітетів базується на загальнотеоретичних положеннях, відповідно до яких наявність у правових встановленнях положень, що передбачають юридичні права та обов'язки, юридичну відповідальність, є підґрунтям для їх віднесення до матеріального права. У випадку встановлення виду та розміру юридичної відповідальності за вчинення діяння всупереч заборонам, передбаченим у диспозиції правових норм, такі правові встановлення належать до категорії норм процесуального права.

Зазначений поділ має у деяких випадках умовний характер, який визначається тим, що, по-перше, інколи

для досягнення певної мети законодавець процесуальні норми переводить до категорії матеріальних і навпаки. Класичним прикладом слід назвати положення ч. 2 ст. 44 Кримінально кодексу України, де встановлюється, що звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом [4, с. 71]. Зазначене положення має яскраво виражений процесуальний характер, оскільки ним регулюється порядок вирішення питань про звільнення від кримінальної відповідальності, а його закріплення в нормах матеріального права вказує на умовність такої класифікації. По-друге, деякі нормативні положення дублюються шляхом їх закріплення одночасно як у нормах матеріального, так і в нормах процесуального права, що значно ускладнює встановлення виду того чи іншого положення залежно від його змісту. Це свідчить про взаємне проникнення положень матеріального і процесуального характеру, що значно ускладнює віднесення тих чи інших положень до одного із видів правових установлень.

Поділ правових імунітетів на матеріально-правові і процесуально-правові має велике значення в процесі застосування зазначеного виду правових виключень, оскільки при очевидній єдності положень, які утворюють самостійне правове явище – правовий імунітет, змістовні характеристики, підстави та умови, порядок визначення і темпоральні межі застосування мають суттєві відмінності.

Відповідно до зазначеної класифікації, до правових імунітетів матеріального характеру автором дослідження відносяться: правова недоторканність у тій її частині, яка забезпечує звільнення від юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової тощо), від виконання окремих юридичних обов'язків, які за загальним правилом накладаються на осіб, які не користуються правовим імунітетом, правовий індемнітет.

До правових імунітетів процесуального характеру слід віднести забезпечений нормами міжнародного права юрисдикційний імунітет, а також особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності, порядок обрання запобіжних та інших примусових заходів процесуального характеру, імунітет свідка.

Зазначена класифікація дає підстави для точного визначення темпоральних, телуричних та персональних меж застосування правових імунітетів. Оскільки помилки у правозастосовній діяльності створюють підґрунтя для виникнення необґрунтованого юридичними нормами правового стану особи, що не виконує публічні функції, з якими пов'язується застосування правового імунітету. Крім того, ігнорування правових гарантій у разі незастосування правових імунітетів, передбачених нормами права, є перешкодою для підтримання правопорядку як стосовно усталеної і мінливої картини правового буття суспільства, яка утворюється домінуванням у ньому правових відносин, що ґрунтуються на цінностях свободи, справедливості і формальної рівності та виражається як правової захищеності, безпеки і впорядкованості суспільної життєдіяльності ... ефективного функціонування інституцій громадянського суспільства і механізмів державної влади [8, с. 75].

Висновки. На підставі здійсненого аналізу різноманітних підходів до класифікації правових імунітетів слід виділити доцільність поділу правових імунітетів на матеріально-правові і процесуально-правові, що має суттєве значення в процесі застосування зазначеного виду правових виключень, оскільки при очевидній єдності положень, які утворюють самостійне правове явище – правовий імунітет, змістовні характеристики, підстави та умови, порядок визначення і темпоральні межі застосування мають суттєві відмінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івлєв Ю. В. Логика / Ю. В. Івлєв. – М., 2006. – С. 183.
2. Юшкова Ю. А. Иммунитет как правовая категория : автореф. дис. на соискание научной степени кандидата юридических наук / Юшкова Ю. А. – М., 2008. – С. 25.

3. Руднев В. И. Иммуниеты в уголовном судопроизводстве : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.02. – М., 1997. – С. 212.
4. Волкотруб С. Інститут імунітету в кримінальному судочинстві / С. Волкотруб // Право України. – 2002. – № 3. – С. 121–124.
5. Преамбула до Віденської конвенції 1961 року // Международное право в документах : 5-е изд. перераб. и доп. – М., 2004. – 880 с.
6. Брильов О. Імунітет державної власності (до історії питання) / О. Брильов // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 3–6.
7. Суменков С. Ю. Привилегии и иммунитеты как общеправовые категории : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Саратов, 2002. – С. 187.
8. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / А. Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2006. – С. 196.